

Inhemsk kvinnoklädsel på gravstenar i Pannonien

– gränsen mellan kelt och romare

Catrin Sandberg,

D-student i antikens kultur och samhällsliv

Att framstå i god dager har antagligen alltid varit av yttersta vikt för de flesta människor och framför allt för dem som har det gott ställt. Detta har genom tiderna yttrat sig på olika sätt beroende på kultur och plats. Idag kan det röra sig om att ha en vältränad kropp, rätt prylar och ett gott anseende.

Anseende och status kan skapas på många sätt. Något som man idag kanske inte tänker så mycket på, är den bild av familjen som förmedlas på begravningsplatsen. Valet av begravningsplats och dess utformning kan vara ett budskap till efterlevande och ge information om svunna tider. I dagens Sverige är gravarnas utformning ganska homogen. På gravarna från början av 1900-talet och perioden strax innan kan man utläsa många människors status genom att se hur de tituleras – ”grosshandlaren”, ”lantbrukare”, ”lärarinnan” etc. I denna artikel vill jag ge en bild av hur romerska och framför allt ”inhemska” kvinnor skildrades på gravstenarna i det romerska Pannonien. Av det som visas upp på dessa gravstenar kan man få viss information om kvinnans samhällsposition och ursprung.

Pannonien

Pannonien motsvarade dagens Ungern söder och väster om Donau, norra Kroatien, norra Slovenien och östra Österrike. Här behandlas enbart material från den ungerska delen. Pannonien var en romersk gränsprovins och gränsen, *limes*, gick längs Donau. Hela området var erökrat år 9 f.Kr. då kejsar Augustus regerade. Romarna anlade militära anläggningar då de erökrat området och längs med hela Donau sattes vaktorn upp. Det största hotet mot gränsprovinserna kom ifrån de olika folkstammarna på andra sidan gränsen, de s.k. barbarerna. Olika barbarfolk försökte invadera Pannonien med jämna mellanrum och år 433 e.Kr. lyckades hunnerkungen

Attila. Romarna förlorade kriget och Pannonien var inte längre en romersk provins.

Romarna byggde även vägar och deras närvaro påverkade hela samhället. Seder och bruk förändrades och många nya städer växte fram i närheten av romarnas militärförläggningar. Några av de största härlägren var Aquincum (Budapest), Intercisa (Dunaújváros) och Vindobona (Wien). I dessa städer bodde romare och ursprungsinnevånare sida vid sida. I den romerska hären ingick inte enbart romerska medborgare utan även personer ur den inhemska befolkningen. Många av soldaterna i den romerska armén stannade kvar i de provinser där de tjänstgjort och gifte sig ofta med kvinnor från trakten. Befolkningen anammade de romerska sederna och blev en del av det romerska riket. Denna romanisering påverkade även hur befolkningen utsmyckade sina gravar.

Gravstenar i Pannonien

Den tidsperiod som det rör sig om är romersk provinstitid mellan ungefär år 50 och 250 e.Kr. Gravstenarna från denna tidsperiod är ofta tagna ur sitt ursprungliga sammanhang och det händer att de är återanvända till andra ändamål. På grund av detta återfinns de sällan på sin ursprungsplats utan kan hittas inmurade i någon byggnad eller som lock till sarkofager. Ursprungligen placerades gravstenarna längs med vägarna in till städerna. Där kunde de ses av alla som hade ärende till staden. De fungerade som en form av reklampelare för staden: besökare kunde se om det var en välmående stad med många välbeställda människor eller inte. Förutom att ge en vink om stadens status gav gravplatserna familjerna god reklam. Gravstenarna var viktiga monument för familjen och man hade särskilda ceremonier som gällde gravarna och minnet över de döda. Förfäderskulten var ett viktigt inslag i familjens dagliga liv och hemma i huset fanns ofta ett litet altare där denna kult utövades.

En del gravstenar var ganska enkla och inte så stora, medan andra var större och mer utsmyckade. De tillverkades av kalksten, ett material som vittrar sönder och som en följd av detta är många av gravstenarna från Pannonien slitna och svårtolkade.

Ett fält med text berättade vems gravsten det var, vem som låtit resa stenen och andra fakta om den döde, t.ex yrke, hur gammal personen blivit. Inskriptionerna på stenarna inleds oftast med orden *dis manibus* som

Bild 1 och 2. Rekonstruktioner av romersk kvinnoklädsel, utställning i Aquincum 2001. Foto Catrin Sandberg

ungefär betyder ”åt underjorden och förfädernas andar”. Att det var viktigt för en medborgare med en gravsten framgår om inte annat av att frigivna slavar ofta sparade pengar för att kunna resa en egen gravsten. Det finns ett otal varianter på gravstenar med inskriptionen *libertus* – frigiven. Förutom inskriptionen och övriga dekorationer (mönster, små djur, vagnar eller annat) fanns ofta ett motivfält med en bild av den döde. Det kunde vara en eller flera personer på bilderna, gifta eller ogifta, syskon och släktingar. Dessa bilder kan bidra till en uppfattning om hur klädseln under tidsperioden såg ut. De inhemska kvinnorna tillhörde troligtvis de keltiska eraviskerna (ett folkslag som brukar räknas till kelterna) som levde i dessa delar av Pannonien. Det finns en tydlig gräns mellan hur dessa kvinnor skildras på gravstenarna och hur de romerska kvinnorna skildras. Möjligtvis är det skillnad i status mellan kvinnorna. Den som inte var romarinna fick kanske försöka skapa sig status på andra sätt.

Allmänt om klädedräkt

Från romartiden finns ytterst få textila lämningar av kläder bevarade. Det har gjorts textilanalyser på fragment av tyg som suttit fast i fibulor – kläd-nålar – vilka återfunnits i gravar. Analyserna har gett viss information om det tyg kläderna tillverkades av. Mest information om kläderna under romarriket har man dock fått genom att titta på målningar, statyer och sniderier. Även antika texter från den tiden kan ge pusselbitar till hur klädedräkten såg ut, hur den användes och vad den var tillverkad av. Kläderna var i allmänhet gjorda av ylle eller linne men det hände att tyger som siden eller bomull importerades från Indien eller Kina. Så exklusiva tyger var inte vanliga, utan en verklig lyx för de allra rikaste. Ullgarnet färgades med växt- och animalfärger. Indigo och vejde gav blått, krapp gav rött och saffran gult. Purpurfärg utvanns man ur en snäcka (*Murex Brandaris*) och det krävdes 12 000 snäckor för att få fram 1,4 gram rent färgämne.

Det vanligaste plagget, som den största delen av folket bar, var en enkel tunika som drogs åt i midjan med ett bälte eller ett snöre. I de kallare delarna av imperiet bars dessutom mantlar av ylle eller filt, byxor och varma läderstövlar. I de varmare delarna bar man lädersandaler. Militärernas sandaler var förstärkta med spikar i sulorna. Romerska medborgare hade rätt att bära en *toga*, ett stort tygstycke som sveptes runt kroppen och kastades över axeln. Dess färg var oftast vit. Senatorerna hade rätt att ha en purpurbrämrad *toga*.

Den romerska kvinnan på gravstenar i Pannonien

Den romerska kvinnan på gravstenar i Pannonien har attribut som gör det möjligt för oss att se att det rör sig om en romersk kvinna. I inskriptionsfältet finns hennes namn. I bilden märks det genom de kläder hon bär. De romerska kvinnorna bar förutom den enkla tunikan en ankellång tunika, *stola*. Över stolan kunde de draperat ett stort schalliknande tygstycke som, *palla*. Den romerska kvinnans klädsel var togaliknande och hon draperade tyget på olika sätt kring sig. (Se bild 1 och 2) Stolan kunde vara dekorerad eller helt enfärgad. Kvinnorna bar ofta hårsmycken och vanliga smycken. Kläderna hölls ihop på axlarna med klädnålar som kallades för fibulor, *fibulae*. De fungerade ungefär som dagens säkerhetsnålar. Fibulorna kunde se mycket olika ut, allt ifrån små enklare varianter till stora. De kunde också vara som små smycken, rikt utarbetade och välgjorda. Kvinnornas

smycken var armband, halsband, tioror, diadem, ankellänkar och örhängen gjorda i brons, silver eller guld, med eller utan inlagda ädelstenar. Ute i provinserna följde man modet i dåtidens modestad, Rom.

Den keltiska kvinnan på gravstenar i Pannonien

Den keltiska kvinnan på gravstenar i Pannonien framställdes något annorlunda än den romerska. Ledtrådar till om det rör sig om en keltisk, inhemsk kvinna finns i eventuella namn i inskriptionen. Typiska keltiska kvinnonamn är Veriuga, Verdubena och Vibena. På bilden skiljer sig den keltiska kvinnoklädseln markant från den romerska. Kvinnorna har oftast någon form av huvudbonad, ett tygstycke eller sjal som virats runt huvudet. I vissa fall ser det ut som en turban och

ibland kombineras turbanen med en nedhängande slöja (se bild 3). De keltiska kvinnorna bar en enkel långärmad skjorta och en sorts underkjol. En vid tidpunkten vanlig klädesdräkt var den långa dräkten med två bälten. Den bestod av ett mycket långt tygstycke, ca tre meter (det fanns också en kortare variant som var knappt två meter), format likt ett rör som fästes på axlarna med fibulor. Den nedre delen av tyget halades upp och fästes i midjan med ett bälte eller band. Det överblivna tyget hängde nu ned över bältet. Till slut sattes ett annat bälte under bröstet och en sorts "klänning" bildades (se bild 4). Till detta kunde man drapera ytterligare en sjal kring axlarna. Den keltiska kvinnans kläder bestod alltså i princip av tyg som sattes fast att bilda en över- och en underklänning med sjal över axlarna och en sjal till huvudet (se bild 5).

De keltiska kvinnornas smycken hade en praktisk funktion i dräkten och var inte som de romerska kvinnornas enbart utsmyckning. Kelterna

Bild 3. Rekonstruktion av keltisk kvinnoklädsel med nedhängande slöja, utställning i Aquincum 2001. Foto Catrin Sandberg

använde sig av ett torqueshalsband (ett tjockare guldfärgat tvinnat metallhalsband) och fibulorna användes för att samla ihop dräkten på axlarna. För att fästa ihop de vida ärmarna på skjortan användes ibland armband.

Klädseln som gräns mellan kelt och romarinna

Vilka skillnader finns mellan den keltiska och romerska kvinnoklädseln? Vad kan det tänkas betyda? Under den aktuella tidsperioden har de romerska kvinnorna för länge sedan övergivit bruket att täcka sitt hår. Det har däremot inte de keltiska kvinnorna i denna del av romarriket. Att täcka sitt hår var, förutom att det skyddade mot solen, ett traditionellt sätt att visa upp kvinnan som dygd och anständighet. En kvinna i romarriket, skulle enligt de gamla idealen, helst hålla sig inomhus och sköta hushållet. Anledningarna till detta var bland annat att man skulle kunna vara riktigt säker på att de barn som föddes var legitima arvingar till eventuellt arv. Alla kvinnor hade inte denna möjlighet utan var tvungna att försörja sig utanför hemmet gräns. De välbeställda människorna i provinserna kunde följa de romerska idealen och låta sina kvinnor åtminstone framstå på detta sätt på gravstenarna.

Ett annat sätt för mannen att visa en dygdig hustru var genom att låta henne hålla i något som symboliserade detta, exempelvis ett spinnredskap som tecken för hushållsarbetet. I de mer välbeställda hemmen hade husmor antagligen kvinnliga slavar som hjälpte till med denna syssla. På gravbilderna som studerats är det enbart keltiska kvinnor som håller i spinnredskapen. Andra saker som både romerska och keltiska kvinnor kunde hålla i är äpplen. Äpplen brukar vara en symbol för äktenskapet och lycka. De keltiska kvinnornas fibulor var mycket större än de romerska kvinnornas. De sattes fast i axeltyget och på gravbilderna är de mycket tydligt markerade. Dessa fibulor återfinns i gravmaterial från området. Om spinnredskap är ett tecken för en viss form av status så visar skillnaderna i fibulorna en annan sorts status, kvinnans ursprung. Om kvinnan har dessa fibulor finns ingen anledning att tro att hon är annat än kelt. Det är samma sak med de typiska torqueshalsbanden.

Varför ville en romersk man visa att han gift sig med en keltisk kvinna? Det är omöjligt att svara på men en tolkning är att han har gift in sig i någon lokal, mäktig släkt och velat visa detta. Samtidigt vill han inte att hans hustru skall framstå i dålig dager. Om hon skildrades enligt denna

Bild 4 och 5. Rekonstruktioner av keltisk kvinnoklädsel med respektive utan bälte, utställning i Aquincum 2001. Foto Catrin Sandberg

konvention; med täckt huvud, fibulor, torqueshalsband och ett spinnredskap i handen gav det viktiga ledtrådar till betraktaren. Denna, visserligen inte romerska, kvinna hade ändå ett visst mått av moral och en viss status. De romerska kvinnorna behövde kanske inte längre täcka sitt huvud för att de skulle framstå som ärevördiga. Detta var inte längre modernt men av någon anledning var det konvention att framställa de keltiska kvinnorna så. Det kan också vara så att stenhuggaren valde detta. Som det idag finns standardbilder på våra gravstenar fanns det antagligen standardbilder redan under antiken. Det är också möjligt att denna klädstil hos de keltiska kvinnorna var högsta mode under perioden eller likt våra tiders folkdräkter. Folkdräkter används under högtidliga sammanhang och då är det väl inte otänkbart att man även klädde sina döda i den. Många av de dräkt-detaljer (fibulor, armband, halsband och liknande) som ses på stenarna har återfunnits i gravmaterial och det är ett tecken på att dessa dräkter burits även i verkligheten. Samma gäller för de romerska kvinnorna.

Avslutning

Det är vanskligt att dra stora slutsatser utifrån ett litet material men konstateras kan ändå att det fanns skillnader i hur man skildrade de keltiska kvinnorna på gravstensbilder jämfört med hur man skildrade de romerska kvinnorna. En tolkning av skillnaderna kan vara att man ville framställa de keltiska kvinnorna som dygdiga och skötsamma samt att visa deras ursprung. Vi kan inte veta om det betydde att man ansåg de romerska kvinnorna vara mindre dygdiga än de keltiska men kanske fanns inte samma behov att visa upp dem på detta sätt. De hade redan en del ”gratis” – bara genom att vara romarinnor.

Skillnaderna mellan romerska och keltiska kvinnor beror också på att de hade helt olika klädedräkter. Till den keltiska dräkten behövdes ofta smycken som en praktisk funktionsdetalj, vilket inte var fallet med de romerska. Om bilderna skildrar hur det såg ut i verkligheten är inte heller något som man kan säga säkert, det kan mycket väl röra sig om en idealiserad bild eller en konvention hur man framställde kvinnor av olika ursprung på gravstenarna. Att gravstenarna dessutom ofta återfinns ur sitt sammanhang gör inte saken lättare men vi kan anta att det lades någon vikt vid vad som visades upp på stenarna då de ofta stod uppställda längs med huvudvägarna in till städerna. De fungerade som en reklampelare för stad och familj. Att de var viktiga visas också av alla stenar med varianter av ordet *libertus* – frigiven.